

ÇALIŞMA İLİŞKİLERİNE YÖNELİK İLK DÜZENLEME: DİLAVER PAŞA NİZAMNAMESİ VE ÇALIŞMA HAYATINA ETKİLERİ

Arş. Gör. Büşra YÜKSEL
Bülent Ecevit Üniversitesi
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

ÖZET

Osmanlı Devletinde çalışma hayatına yönelik olarak yapılan ilk düzenleme 1867 yılında uygulanmaya başlanan Dilaver Paşa Nizamnamesidir. Dilaver Paşa Nizamnamesi olarak bilinen nizamnamenin gerçek adı “Ereğli Maden-i Hümayun İdaresinin Nizamnamesi”dir. Dilaver Paşa Nizamnamesinin ortaya çıkış nedeni kömür üretiminde düşük ücretlerin ve ağır çalışma koşullarının olması nedeniyle zorunlu çalışmayı getirerek, ekonomik bir değer haline gelen kömür üretimini sağlamaktır. Dilaver Paşa Nizamnamesine yönelik çalışmalar incelendiğinde yapılan çalışmaların, nizamnamenin ekonomi, üretim ve verimlilik üzerine etkilerinin incelendiği ancak çalışma hayatına yönelik düzenlemeleri ile ilgili alanda boşluklar olduğu görülmektedir. Ancak Dilaver Paşa Nizamnamesi çalışma yaşamına ilişkin ilk düzenleme olması nedeniyle çalışma ilişkileri tarihinde önemli bir yere sahiptir. Zorunlu çalışma gibi olumsuz kuralların yanı sıra çalışma saatlerini günlük 10 saat olarak sınırlandırması, çalışma ve dinleme sürelerinin belirlenmesi, barınma yerlerinin işveren tarafından yapılması, ücret alacaklarının diğer alacaklara göre öncelikli olmasının belirlenmesi, işçilerin toplu halde işsiz kalmalarını önlemek amacıyla işverenin işyerini kapatması durumunda önceden bildirme yükümlülüğünün olması, işçilerin önemsiz sayılabilecek hastalıklarının tedavi edilmesi, eğer ağır bir hastalık durumu söz konusu ise evlerine gönderilmesi, münavebeli çalışma gibi kuralları içermesi açısından çalışma hayatına ilişkin düzenlemelere yer vermiştir. Yapılan literatür taramasında uygulamada zorunlu çalışmaya yönelik hükümler sert yaptırımlarla uygulandığı, çalışma hayatına yönelik hükümler yeterli denetim ve uygulama alanı bulamadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dilaver Paşa Nizamnamesi, Madenlerde Çalışma İlişkileri, Zorunlu Çalışma, Münavebeli Çalışma

THE FIRST REGULATION ABOUT LABOUR RELATIONS: DILAVER PASHA REGULATIONS AND ITS EFFECTS ON LABOUR RELATIONS

ABSTRACT

The first regulation about working life in Ottoman Empire is Dilaver Paşa Regulations started to be implemented in 1867. The real name of the regulation which is known as Dilaver Paşa Regulations is “The Regulations of Ereğli Maden-i Humayun Administration”. The reason why Dilaver Paşa Regulations emerged is to provide coal mineral production become as an economic value by bringing compulsory labour due to the fact that there were low payment and hard working conditions in coal mineral production. When the studies about Dilaver Paşa Regulations were investigated, it was observed that the studies investigated the effects of the Regulations on economics, production and productivity, but there was a gap on the subject about working life regulations. However, Dilaver Paşa Regulations have an important position in labour relations history as it is the first regulation on working life. This regulation involves several regulations about working life such as restricting daily working hours to 10 hours beside negative rules such as compulsory labour, determining the work and rest durations, constructing the harbouring places by employer, determining the priority of unpaid wages on the other dues, the advance notice obligation of the employer to prevent the collective falling out of work in case the shutdown of the employer, treatment of the employees even if their illnesses are out of importance, allowing the employess to go their home in case their illnesses are important, and alternate working rules. The literature review shows that the provisions on compulsory labour were implemented with hard sanctions in practice, and the provisions on working life cannot find sufficient supervision and implementation areas.

Key Words: Dilaver Paşa Regulations, Labour Relations in Mines, Compulsory Labour, Alternate Labour

GİRİŞ

Osmanlı Devletinde çalışma hayatına yönelik olarak yapılan ilk düzenleme 1867 yılında uygulanmaya başlanan Dilaver Paşa Nizamnamesidir. Dilaver Paşa Nizamnamesi olarak bilinen nizamnamenin gerçek adı “Ereğli Maden-i Hümayun İdaresinin Nizamnamesi”dir. Kısaca “teamülname” olarak adlandırılmaktadır. Padişah onayından geçmediği için sadece havzada uygulanmış, kanun hükmüne dönüşmemiştir. Nizamnamenin asıl metni İstanbul Deniz Müzesi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Dilaver Paşa Nizamnamesi kömürde üretim artışı sağlamak, bunu gerçekleştirebilmek içinde bölgede bulunan işgücünden yararlanmayı hedeflemiştir. Dilaver Paşa Nizamnamesi Zonguldak kömür havzasının yer aldığı alanda tarım ve ziraatle uğraşan halkın, ağır çalışma koşulları ve düşük ücretin olduğu bir alanda zorunlu çalışmaya tabi tutulmasına karşılık olarak, çalışma yaşamına ilişkin ilk düzenleme olması nedeniyle çalışma ilişkileri tarihinde büyük önem arz etmektedir. Dilaver Paşa Nizamnamesinin esas amacı üretim miktarını artırmaktır. Bu yüzden kömürün üretim aşamaları, standartları, açılacak ocakların belirlenmesi, ocakların kime verileceği gibi koşulların yanı sıra işçilerin çalışma düzeni, barınması, çalışma ve dinlenme zamanları, liyakate dayalı ücret sistemlerine sahip olmaları, ücret alacaklarının diğer alacaklara göre öncelikli olması gibi birçok düzenlemeye yer verilmiştir. Ayrıca medeni hukuk, ceza hukuku, çevre koruma, insan hakları gibi alanlarda da düzenlemelerde bulunmuştur.

Yapılan literatür taramasında Dilaver Paşa Nizamnamesinin amacı üretimi artırmak olduğu için yapılan çalışmalar daha çok üretim artışı ve verimliliğin sağlanmaları üzerine yoğunlaşmış, çalışma hayatına ilişkin olarak yalnızca çalışma yaşamına ilişkin ilk belgelerden olduğu vurgulanmıştır. Bu bakımdan çalışma hayatına yönelik düzenlemelerinin ve uygulamadaki farklılıklarının ortaya konulması büyük önem arz etmektedir.

1. ZONGULDAK'TA KÖMÜRÜN BULUNUŞU VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Yüzyıllardır Dünya'nın en önemli enerji kaynaklarından biri kömürdür. Isıtmadan aydınlatmaya, sanayileşmeye kadar birçok alanda kömür başat faktör olarak yer almıştır. Sanayileşmeyle birlikte buharlı gemilerin kullanılmasıyla kömürün önemi günden güne artmıştır. Buharlı gemilere sahip olan gelişmiş ülkeler, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere yatırım yaparak yer altı zenginliği olan kömüre ulaşmaya çalışmışlardır.

Zonguldak Kömür Havzası, kömürün bulunuşunun bölgede yarattığı iktisadi ve sosyal dönüşümler nedeniyle tarihsel açıdan büyük bir önem taşımaktadır. Resmi tarih kaynaklarına göre, 1829 yılında bulunan kömür ancak 1848 yılında ocakların işletmeye açılması ile ekonomik bir değer olarak havza tarihindeki dönüşümleri başlatmıştır (Gökbayrak,2008:5).

Tarihsel açıdan Osmanlı devleti 1825 yılında sonra buhar gücü ile tanışmış,1835 yılında sanayide, demir ve deniz yollarında buharlı makinaların kullanımında taş kömürü üretimi zorunlu hale gelmiştir. Bu tarihe kadar Osmanlı

Devleti kömür ihtiyacını İngilizlerden ithalat yoluyla sağlamıştır. Maliyetlerin azaltılması ve ithalatın önüne geçilmesi için İkinci Mahmut ferman çıkararak Bahariye de görevli deniz erlerine, kömürün ülke için önemini anlatılması ve bunların terhis edilip evlerine döndüklerinde kömür aramalarını bu amaçla kendilerine birer parça kömür verilmesini emretmiştir. Bu bilgilerle dönen erlerden biri de Uzun Mehmet'tir. 8 Kasım 1829'da Uzun Mehmet Ereğli ve Amasra yöresinde taş kömürü bulmuştur.¹

Havzadaki ocakların sermaye sahipliği, Osmanlı İmparatorluğu döneminde padişaha ait olmuştur. Ancak ocakların işletilmesi, 1838 yılında imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması'yla yabancılara mülk edinme ve maden işletme hakkı verilmiştir. Bu gruplar içerisinde önce saraya yakınlığı ile bilinen gayri-müslimlere bazı imtiyazlar sağlanmıştır. İmzalanan ticaret antlaşması önce İngiliz şirketleri daha sonra Fransız ve İtalyan şirketleri Osmanlı Devleti sınırları içerisinde mülk edinme ve maden işletme hakkına sahip olmuşlardır (Halcaloğlu, 1983:3; Akdiş, 1988: 67; Kaştan, 2016: 1). 1848 yılına kadar bu gruplar bölgede küçük çaplı üretim yapmışlardır (Karahasan, 1978).

Havza'da ilk kömür 1848 yılında havzanın Hazine-i Hassa yönetimine geçtikten sonra üretilmiştir. 1864 yılına kadar Hazine-i Hassa tarafından yönetilmiştir. 1864 yılına gelindiğinde Havza'nın idaresi Abdulaziz tarafından Bahriye Nezareti Yönetiminin başında bulunan Kaptan-ı Derya Ahmet Vesim Paşa'nın isteği üzerine en çok kömür ihtiyacına sahip kurum olan Bahariye Nezareti'ne devredilmiştir. Ahmet Vesim Paşa öncelikle havzada inceleme yaparak bir ön raporu padişaha sunmuştur. Yaptığı ön incelemede Ereğli havzasında bulunan taşkömürünün en iyi ve en geniş alanı kapsayan yer olduğunu ancak yeterli verim alınamadığını tespit etmiştir. Kömür çıkartılıp işlenebilmesinin önündeki engellerden bazılarının yeterli ve düzgün yol olmaması, demir yolunun kısa olmasını, kömür oluklarının sayısının artırılması gerektiğini, yeterli teçhizat ve malzemenin olmadığı olarak belirtmiştir (Ülkegül, t.y.; 41-50). Ancak kömür üretimi için temel sorunun "işgücü" açığı olduğu üzerinde durulmuş, buna yönelik çözüm arayışları içine girilmiştir. Yöre halkının tarım, ticaret, hayvancılık, denizcilik gibi işlerle uğraştığı, madenlerin ise hem düşük

¹ Kömürün Osmanlı Devleti'nde bulunmasıyla ilgili çeşitli görüşler vardır. İlk görüşe göre, kömür ilk kez Bolu Sancağının Kdz. Ereğli kazası sahilinde bir tesadüf sonucu bulunmuştur (Zaman, 2012: 46). İkinci görüş kömürün ilk kez Hacı İsmail oğlu tarafından bulunduğunu savunmaktadır (Özeken, 1944: 13-14). Üçüncü ve en çok kabul gören görüş ise kömür 1829 yılında Uzun Mehmet tarafından bulunduğunu ileri süren görüştür (Savaşkan, 1993: 3; Karakuzu, Yüce: 2014). Bu konu ile ilgili tartışmalar günümüzde devam etmektedir.

ücretli hem de ağır çalışma koşullarına sahip olduğu için bölge halkı tarafından tercih edilmediği görülmüştür (Çatma, t.y.).

Bahriye yönetiminin yapması gereken işlerin başında kömürün aranması, ruhsat alınması, ocakların açılması ve çalıştırılması, çıkarılan kömürün kaliteli olması, kaliteli ve nitelikli iş gücünün sağlanması, işçilere hak ettikleri ücretlerin alınmasının sağlanması gerektiği kanısına varılmıştır (Ülkekel,t.y.:33).

Ahmet Vesim Paşa Mirliva /Tuğamiral Dilaver Paşa'yı Padişah emriyle "Ereğli Livası Kaymakamı ve Maadin-i Hümayun Nazırı" olarak görevlendirilmiştir. Ferruh Niyazi Ayoğlu (2006)'nın "Kapitalizmle Eklemlenme Sürecinde Zonguldak Kömür Havzası'nın Tarihsel Gelişimi: 1829-1908" kitabında Dilaver Paşa'nın nizamnameyi hazırlamadan önce yaptığı hizmetleri şu şekilde anlatmıştır;

"Dilaver Paşa burada Ereğli'yi merkez olarak belirlemiş ve burada Maadin Nezaretini kurmuştur. Kozlu ocaklarının işletilmesiyle görevli bir komisyon oluşturmuş, ocak bölgelerinde Bahriye memurları görevlendirmiş ve bu yöneticilerin emrine Bahriye askerleri vererek, havzada askeri bir yönetim şekli yapılandırmıştır. Dilaver Paşa'nın yöneticilik yaptığı dönemde memur ve yöneticilerin derece ve yetkileri, kömür üreten madencilerin görev ve hakları belirlenmiş, maden aranması, çalıştırılması ve ruhsatlandırılması düzenlenmiş, rastgele ocak açılması ve ruhsatsız üretim önlenmiş, ocak sınırları belirlenmiş, ocaklara numara, çalışan kömür damarlarına isim verilmiştir. Dönem boyunca havzada yeniden demiryolları ve dekovil hatları döşenmiş, gerekli ocak ağızlarından varageller, iskeleler ve yükleme olukları yapılarak yükleme ve taşıma işleri kolaylaştırılmış, madenler için gerekli olan maden direklerinin nasıl sağlanacağı belirlenmiş ve özellikle Ereğli Livası ormanları maden direği üretimine ayrılmıştır."

Yapılan bu ön hazırlık sürecinden sonra 8 Mayıs 1867² yılında Dilaver Paşa Nizamnamesi uygulamaya konulmuştur. Dilaver Paşa Nizamnamesi'nin Zonguldak Ereğli havzasına yönelik olarak düzenlenmesinin temel olarak iki nedeni vardı. Bunlardan ilki hükümetin havzadan çıkarılacak kömüre çok ihti-

2 Dilaver Paşa Nizamnamesinin yürürlüğe giriş tarihi ile ilgili olarak iki farklı görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre Dilaver Paşa Nizamnamesi 1865 yılında yürürlüğe girmiştir (Talas,1992: 40; Yüksel, 2016: 989). Diğer bir görüşe göre ise 1867 yılında yürürlüğe girmiştir (Karahasan, 1978, Gülmez,1991,Çatma, 1998, Ülkegül, t.y.). Bu görüş farklılığının nedeni havza yönetimini 1865'te Bahariye Nezaretine verilmesinden kaynaklanmaktadır. Nizamname, Bahariye Nezaretine verildikten sonra bir hazırlık süreci geçirmiş, ancak 1867'de yürürlüğe girmiştir.

yacı vardı ve o dönemde kömüre sahip olan tek yer bu havza idi. Diğer neden ise havzadaki çalışma koşulları o dönemin en kötü ve ağır çalışma koşullarını içeriyordu (Sencer,1969; Özdemir, t.y.192).

Sonraki yıllarda ise Osmanlı'nın yarı sömürge durumunda olmasından dolayı yabancı sermayeye verilmiştir. Kurtuluş savaşı sırasında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında, havzada yabancı sermayenin egemen olmaya devam etmiştir. Ancak 1920'li yıllardan itibaren İş Bankası sermayeli şirketlerin havzaya girmesi ile birlikte yerli sermayenin varlığını artırabilmiştir. 1930'lu yılların ortalarında, uygulanan devletçilik politikalarının etkileri ile havzaya devletin müdahalesi artmış, 1937 yılında maden ocakları millileştirilmiş, 1940 yılında ise tüm ocaklar devletin mülkiyetinde birleştirilmiştir (Gökbayrak, 2008: 5).

2. EREĞLİ KÖMÜR MADEN-İ HÜMÂYÛNU İDARESİNİN NİZAMNÂMESİ (DİLAVER PAŞA NİZAMNAMESİ)

Nizamname 8 fasıl ve 100 maddeden oluşmaktadır. Dilaver Paşa Nizamnamesi yasalaşmamış ve padişahın onayından geçmemiştir. Nizamname teamülname olarak yalnızca havzada varlığını korumuştur. Havza dışında geçerliliği olmamakla birlikte “askeri bir otorite” ile düzenlenmiştir (Gökbayrak,2008: 8)

Nizamnamenin fasıl başlıkları şu şekildedir;

1. Fasıl: “Numune taharri ve ruhsat tezkiresi nizamı”(örnek aranması ve izin belgesi düzeni),
2. Fasıl: “Ocaklardan harmanlara veya iskelelere olan tarafın nizamı”,
3. Fasıl: “İnşaat-ı Ebniyye Nizâmı”(Binaların yapı düzeni),
4. Fasıl: “Ocaklara Lazım Olan Sütun ve Sütun-Keşân Nizamı”(Ocaklara gerekli direk ve direk çekilme düzeni),
5. Fasıl: “Tertîb ve İstihdâm-ı Amele Nizamı”(Düzenleme ve işçi kullanım nizamı),
6. Fasıl: “Vezâif-i Yazıcı ve Kantarcı ve Kabul-ı Şayan-ı Kömürün Cesâmeti”(Yazıcı ve Kantarcının Görevleri ve Kabul edilebilir nitelikteki Kömürün Büyüklüğü),
7. Fasıl: “Ocaklar ile Hukuk ve Vezâif-i Madenciyan Nizamı”(Ocaklar ile Madenciyan'ın görevleri ve hakları),
8. Fasıl: “Vezâif-i Memuriyet Nizâmı”(Memurların görev düzeni) olarak ayırım yapılmıştır.

Nizamnamenin birinci faslında kömür üretiminin kontrol ve denetim altına alınmak istenmiştir. Maden aramak için yönetimden ruhsat alınması gerektiği, kömür örneği bulunması halinde gücü ve deneyimi varsa ocak açma izni verilmesi, eğer tecrübesi ve gücü yoksa yaptığı arama için kendisine ücret verilmesi, yönetimden izin almadan arama yapılamayacağı ve işletme işletilemeyeceği, eğer kendi kendine bulunursa ocaklara devletin el koyacağı ve hiçbir talep hakkının bulunmayacağı hükümlerine yer verilmiştir.

Nizamnamenin ikinci faslında devletin hiçbir kesimi mağdur etmek istemediği, işverene yükümlülükler verdiğini, gerekli gördüğü yerde ise bizzat maliyete katlandığına yönelik hükümler içermektedir. Açılacak ocağın bir kişinin tarlası üzerinde olması durumunda ocağı işleten kişinin tarla sahibine yönetimin gönderdiği yetkili kişi tarafından belirlenen bedel üzerinden kira ödemesi gerektiği, işletilecek ocaktan iskeleye kadar yol bulunmazsa geçilecek yolun sahibine “geçiş ücreti” ödenmesi gerektiği, bir ocağa demir yolu yapılması durumunda, ya da bir arazinin harman olarak kullanılması durumunda arazi sahiplerine devlet tarafından bedelin ödenmesi hükümlerine yer verilmiştir.

Nizamnamenin üçüncü faslında havzaya yapılacak binaların yine devlet ruhsatı dahilinde, arazilerin kira bedellerini ödemek kaydıyla yapabilecekleri belirtilmiştir. Ocak yapımı ve kömür üretiminde kullanılacak kerestelerin yine devlette alınacak ruhsatla yapılabileceği belirtilmiştir. Gelişigüzel kesime izin verilmemiş, doğa ve çevrenin korunmasına önem verilmiştir. Ocaklarda çalışan işçilerin gece açıkta kalmamaları için elverişli işçi koğuşlarının yapılarak işçilerin huzur ve refahlarının sağlanması istenmiştir.

Nizamnamenin dördüncü faslında ocaklar için kesilecek kerestelerin yalnızca Ereğli ormanından kesilmesi, bunun dışında bir yerden kesim için ancak yönetimin izniyle olabileceği, ihtiyacı olan kerestelerin miktarının önceden kaydedilmesi şartına bağlanmıştır. Bu maddenin konulmasının amacı o bölge içerisinde bulunan gümrük geliri ve vergilerinin etkilenmemesinin yanı sıra bölgedeki ağaç kesimini denetim altında tutarak çevrenin korunmasını sağlamaktır.

Nizamnamenin beşinci faslı çalışma koşulları, çalışmanın düzenlenmesi ve işçinin kullanım koşulları hükümlerini içermektedir. Bu fasılda ocaklardan çalışacak işçilerin Ereğli Sancağından 13-50 yaş arası erkekleri kapsayacağı, günlük 10 saat çalışma süresinin olacağı, münavebeli bir sistem izleneceği, kömür madeninden kaçmaya çalışan işçilerin cezalandırılacağı hükümlerine yer verilmiştir.

Nizamnamenin altıncı faslında yazıcı ve kantarcı olarak çalışan yetkililerin dürüst, doğru, işini özenle yapan, hile yapmayan kişiler olması istenmiştir.

Hatalı ya da bilerek yanlış kayıt yapılması durumunda ceza yasalarına göre cezalandırılmaları hükümlerine yer verilmiştir.

Nizamnamenin yedinci faslında ocaklar ve madenciyan(ocağı işleten kişinin) haklarına yer verilmiştir. Madenlerin Padişahın mülkü olduğu, maden fiyatlarının padişah tarafından belirleneceği, yeni ayak açılması gerektiğinde yönetimden uzman ekibin gelerek onay vermesi halinde yeni ayağın açılabilceği, ocağa zarar verilmesi durumunda devletin ocağa el koyup ceza verilebileceği, madenlerin padişahın mülkü olması dolayısıyla kimseye mülk olarak verilemeyeceği, ocağı işleten madenciyanın üç ay süreyle madeni işletmemesi durumunda madene el konulabileceği hükmü yer almıştır.

Nizamnamenin son faslında ise devletin görevlendirdiği memurların görev ve yükümlülükleri hakkında bilgi verilmiştir. Memurların görevlerini kurallar çerçevesinde yapmaları, ast- üst ilişkisinde saygı ve sevgi içinde işe devam etmeleri, rüşvet almamaları, işlerini özen ile yapmaları, işlerine ilişkin kayıtları doğru, eksiksiz ve zamanında yapmaları gibi hükümlere yer verilmiştir.

Nizamnameye genel olarak bakıldığında asıl amacının işçiyi korumaktan çok üretimi arttırmaya amacına yönelik olduğu görülmektedir (Dirlik,1985: 93). Nizamnamede yer alan çalışma koşullarına yönelik maddeler uygulama alanı bulmamış ancak zorunlu çalışma ve işçilere yönelik cezalar ağır biçimde uygulanmıştır.

3. DİLAVER PAŞA NİZAMNAMESİ'NİN ÇALIŞMA HAYATINA YÖNELİK OLARAK GETİRDİĞİ DÜZENLEMELER

Dilaver Paşa Nizamnamesi üretimden hukuka, çevrenin korunmasından insan haklarına kadar pek çok düzenlemeye yer vermiştir. Ancak en önemli düzenlemeleri işçilere yönelik olan düzenlemeler oluşturmuştur. İlk kez bir kanun niteliğinde olmasa bile, ilk uygulama ve ilk hukuksal düzenleme örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada Dilaver Paşa Nizamnamesinin olumlu ve olumsuz özellikleri vurgulanarak, uygulamadaki farklılıklar ve kuralların ne zaman geçerliliğini kaybettikleri belirtilecektir. Nizamnamenin ilgili maddelerine Ömer Karahasan'ın "Türkiye Sendikacılık Hareketi İçinde Zonguldak Maden İşçileri ve Sendikası" (1978) eserinde yer alan halleri ile dipnotta yer verilecektir.

3.1. İş Mükellefiyetine(Zorunlu Çalışmaya) Yönelik Hükümler

Zorunlu çalışma kavramının İngilizcedeki karşılığı "forced labour" dur. Türkçede en yaygın olarak kullanılan ifade "zorunlu çalışma" olmakla birlik-

te, “zorla çalışma”, “zorunlu işgücü”, “zorla istihdam”, “iş mükellefiyeti” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Özdemir, ty: 182).

İş mükellefiyeti, kavramsal düzeyde “zorla ve zorunlu çalıştırma” olarak nitelendirilmiştir. “Herhangi bir kişinin ceza tehdidi altında ve bu kişinin tam isteği olmadan mecbur edildiği tüm iş ve hizmetleri” ifade etmektedir (Makal, 2004: 123). Zorunlu çalışma köleliğin izlerini taşımakla birlikte kölelikten tek farkı ise zorunlu çalışanların ücret almalarıdır. Çalışıp çalışmamak tercihlerine bırakılmamıştır.

Nizamnamenin en ağır hükümlerini içeren maddeler zorunlu çalışmaya yönelik olan hükümlerdir. Nizamnamenin 82’inci maddesinde “bir madencinin ocağında çalıştırdığı Maden-i Hümayun işçileri hükümet marifetiyle celp olduğundan”³ ifadesi devlet eliyle zorunlu çalışma olduğunun direk kanıtını ifade etmektedir.

Nizamnamede; “Ocaklarda çalıştırılması gereken kazmaciyan(kazmacı), küfeciyân(küfeci-kömürü ocağın dışına taşıyan) ve kiraciyan(nakliyeci) işçilerin, Ereğli Sancağındaki on dört kazadan⁴ ve 13-50 yaşları⁵ arasındaki sağlam

3 Madde 82: “ Bir madenci ocağında istihdam eylediği amele madeni hümayun için hükümet marifetiyle celbolunduğundan...”(Karahasan, 1978: 257).

4 Madenlerde zorunlu çalışmaya tabi tutulan 14 kaza; Viranşehir (şimdiki Eskipazar, Ulus, Amasra, On iki Divan (Bartın), Zerzene (Şimdiki Perşembe), Gecenoz (Koçanaz), Yenice, Eflani, Devrek, Akçaşehir (Akçakoca), Karasu, Aktaş, Tefen, Benderli(Ereğli), Taraklı Borlu (Safranbolu)’dur (Çatma, 1998: 81).

5 Yaş sınırı açısından bakıldığında nizamnamede her ne kadar 13-50 olarak görünse de uygulama da 9 yaşından itibaren çocukların madenlerde çalıştırıldığı bilinmektedir (Tuncer, 1998: 31). Araştırmacı Yazar Erol Çatma arşivindeki belgelerde 1908 Meşrutiyetin ilanından sonra 18 yaşından küçük çocukların maden ocaklarında çalışmasını engellemek adına devletin resmi yazışmaları olduğunu, fakat uygulanmadığını belirtmektedir. 1921 yılında yürürlüğe giren 151 sayılı “Ereğli Havza-i Fahmiye maden ameledinin hukukuna müteallik kanun” hazırlanırken çalışma yaşının 18’e çıkarılması ile ilgili tartışmalar olmuştur. Bir görüş 18 yaşın madende çalışmak için geç bir yaş olduğunu 12 yaşında madene giren birinin madende en küçük yerlere girebilmesi mümkün olduğu için babasından daha yüksek ücret alacak ve babası ile madene gidip gelecektir. 18 yaşın altındaki çocukların madende çalıştırılmaması savunanlara göre ise madene giriş yaşı küçüldükçe sağlıksal açıdan vücudun daha çabuk çökeceği, iş hastalığına yakalanmasının artacağı görüşü hakimdir (Talas, 1992: 84). Bu tartışmalar içinde madende çalışma yaşı 18’e çıkartılmıştır (madde 2). Ancak yaşanan iktisadi ve sosyal olaylardan dolayı 1940 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu ile tekrar uygulanmaya başlanan zorunlu çalışmada yaş sınırı 16 olarak belirlenmiştir (Makal, 2006: 123). Uygulamada ise çok daha küçük yaşlarda çocuklar madene alındığı bilinmektedir. Cumhuriyet dönemi içerisinde de “Amelebirliği Kanunu”na rağmen 18 yaşından küçük erkek çocukların 1950 yılına kadar madenlerde çalıştırıldığına dair yazışmaların mevcut olduğunu dile getirmektedir.

kişilerden seçileceğini ve bunların kaza kaza saptanıp deftere yazılacağını, bu defterde yazıldığına göre çağırılacaklarını”⁶ yer almaktadır (Ülkegöl, t.y.:100).

Yine zorunlu çalışmanın olduğunu 5’inci fasılda yer alan 22 ve 23’üncü maddelerde görülmektedir. Bu maddelere göre; “Kazmacıyanların madenlerde çalıştırılması mecburiyeti olmadığını, rızaları ile çalışacaklarını ve kazmacılara liyakat ve işine göre ücret ödenmesi gerektiği”⁷, “kazmacıların ocakta sürekli bulunmalarını ancak, daha fazla ücret veren bir madenciye gitmekte serbest olduklarını”⁸, içeren hükümler bulunmaktadır. Bu hükümlerden anlaşılan kazmacıyanlarda zorunlu çalışmanın olmadığı ve ücret ile ilgili daha yüksek işverene gitmekte serbest oldukları görülmektedir. Bunun dışındaki işlerde zorunlu çalışmanın olduğu ve ücretin işverenin insiyatifinde olduğu, işçinin daha yüksek ücret veren işverene geçme hakkının olmadığı vurgulanmaktadır. Ayrıca nizamnamede erkek olarak belirtilmesine rağmen kadınlarında madende çalıştırıldığı belgelerde yer almaktadır (Tuncer, 1998: 31).

Nizamnamede madende zorunlu çalışanların kaçmasını önlemek için de bir takım hükümler konulmuştur. Bir işçinin başka bir işçiyi kaçmaya kışkırtması ve o işçinin kaçması durumunda, kışkırtılan işçinin ceza olarak iki kat süreyle çalıştırılacağı hükmüne yer verilmiştir (Ülkegöl, t.y.: 101).⁹ Bundan dolayı işçiler bu durumdan kurtulabilmek için el ve ayaklarını keserek zorunlu çalışmadan kurtulmaya çalışmışlardır (Köse, 2010).

Zorunlu çalışmanın son bulduğu tarih ile ilgili olarak iki farklı görüş bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda 1869 tarihli Maadin Nizamnamesi ile son bulunduğu

6 Madde 21: “Madeni mezkur ocaklarında istihdamı lazım gelen sunufi ameleden kazmacıyan ve küfecıyan ve kiracıyan Ereğli sancağı dahilinde kain on dört kaza ahalisine münhasır olup kazayı mezkurenin nüfus ceridelerinden on üç yaşından elli yaşına değin beyninde olan nüfusi, zükuru kaza bekaza septi defter olunup bunlardan alil ve çürükleri bittetrik kusuru iş bu deftere müracaatla atiyükizzir usule tevfikan celboluncaklardır.”(Karahasan,1978: 247).

7 Madde 22: “Yirmi birinci maddede beyan olunan sunufi selasei ameleden güruhi kazmacıyanın maden ocaklarında çalışmaları mecburiyet lahtında olmıyarak mücerret kendilerinin ol ocak sahibi tarafından hüsnü rızaları tahassülüyle olacağından her kazmacının liyakatine ve işine göre ücreti layika itasiyle istihdam olunacaktır.”(Karahasan, 1978: 247).

8 Madde 23: “Binaberin bir kazmacı eylediği ocakta daimi suretle bulunmağa mecbur olmayıp kangı ocak sahibinden ziyade ücret bulabilir ise ol madenci maiyetine gidebilmeğe muhtar olacaktır.”(Karahasan, 1978: 247).

9 Madde 31: “ Ameleden birisi diğerini tahrik ve iğva ile işinden istinkaf ve firarına sebep olduğu tahakkuk eylediği halde mücazat olmak üzere firari merkum yerine muharriki merkum iki kat müddetle istihdam olunacaktır”(Karahasan, 1978: 249).

ileri sürülmektedir(Talas, 1992: 40). Nizamnamenin 61. maddesinde zorunlu çalışma kaldırılmıştır. Ancak bu durum Ereğli Havzasında geçerli olmamıştır (Tuncer, 1998: 32). Çünkü 1869 Maden Kanunu ilk maden kanunu değildir ve nizamname niteliğindedir. 9 Muharrem 1861 tarihli bir maden kanunu vardır ve o kanunun 25'inci maddesinde de 61. maddedeki aynı ifadelerle zorunlu çalışma yasaklanmıştır. Eğer Dilaver Paşa Nizamnamesi teamül olarak değil de Padişah onayı ile yasa haline gelmiş olsaydı birbiriyle ters iki yasa yürürlükte olacaktı. Ancak Dilaver Paşa Nizamnamesi havzaya özgü bir teamülname olduğu için zorunlu çalışma yükümlülüğü geçerliliğini korumuştur (Çatma, t.y.). Bunun dışında yine zorunlu çalışma 25 Ağustos 1887 tarihli maden kanununun 72. maddesinde de yine yasaklanmış, aynı sebepler ile Dilaver Paşa Nizamnamesinin geçerli olduğu bölgelerde uygulanmamıştır.

Dilaver Paşa Nizamnamesi'nde yer alan zorunlu çalışmaya 1921 yılında çıkarılan 151 sayılı "Ereğli Havza-i Fahmiye maden ameledinin hukukuna müteallik kanun"un 2'inci maddesi ile son bulmuştur(Gülmez, 1991: 283). 151 sayılı kanun¹⁰ Dilaver Paşa Nizamnamesi'nin eksikliklerini kapatmaya yönelik adımlar atmıştır. Bu kanunun diğer uygulanmayan kanunlardan farklı yine bölgeye özel olarak çıkartılması ve Dilaver Paşa Nizamnamesi'nin aksine kanun hükmünde olmasıdır. Zorunlu çalışmaya ise 1940 Maden Koruma Kanununa kadar son verilmiştir. Buna rağmen bu kanunda denetleyici bir mekanizma olmadığı için uygulama alanı bulamamıştır. Ancak 18 Ocak 1940 yılında İkinci Dünya Savaşı nedeniyle 3780 sayılı Milli Koruma Kanunu ile Ereğli Havzasında tekrar ve daha ağır koşullar altında uygulanmaya başlamıştır. Bu duruma "İkinci Mükellefiyet" adı verilmiştir. 1947 yılında zorunlu çalışma dönemi sona ermiştir.

3.2. Münavebeli Çalışmaya Yönelik Hükümler

Nizamname de ayrıca münavebeli çalışmadan bahsedilmektedir. Nizamnamenin 5'inci faslının 24,25, 26 'ıncı maddelerinde Küfeciyan, kazmaciyan ve öteki işçilerin aynı köyden çalışan kişilerin iki gruba bölünerek, birinci grup 12 gün çalıştıktan sonra, köydeki işlerini halletmek için köylerine döneceğini ve

10 Ayrıca bu yasaya göre çalışma süreleri 10 saatten 8 saate indirilmiş, asgari ücret belirlenmiş, fazla çalışmanın olması durumunda hem işçiden onay alınması hem de iki kat ücret ödenmesi öngörülmüş, çalışma yaşı 13'ten 18'e çıkarılmıştır. Buna ek olarak işverene genç işçiler için gece ders vermek için okul yapmak ve öğretmen tutma zorunluluğu yüklenmiştir. Bunun yanı sıra işçi yardımlaşma sandığının kurulması ve işverenlerin çalıştırdıkları işçilerinin ücretlerinin %1'inden az olmamak üzere bu sandığa katkıda bulunmaları, iş kazasında ölen işçilerin varislerine tazminat ödenmesini hükmetmiştir (Tuncer,1998: 62-63).

onların yerine devralacak ikinci grubun ocaklarda işin durmaması için çalışan grup gitmeden ocağa gelerek çalışmaya başlamaları gerektiğinden bahsedilmektedir. Çalışması gereken grup içindeki işçilerin gecikmesi durumunda 12 gün tamamlandıktan sonra bir ya da iki gün daha ücretle çalıştırılacağı hükme bağlanmıştır.¹¹

Bunun yanı sıra 32'inci kiracıyanların da iki gruba ayrılacağı, ilk bölümün ocaklara getirilip 15 gün süreyle kömür çektikten sonra, ikinci bölümün geleceğini, ilk bölümün de köylerine dönerek, nöbetlerinin vakti gelinceye değin hem hayvanlarını dinlendirecekleri ve hem de kendi özel işlerine bakacakları, nöbetlerine zamanında gelmemeleri durumunda onlardan sorumlu olan müdür ya da muhtarların sorumlu tutularak cezalandırılacakları hükmü yine zorunlu ve vardiyalı bir çalışma şeklinin hakim olduğunu kanıtlamaktadır.¹²

Münavebeli çalışma ikinci mükellefiyet olarak adlandırılan dönemin 1940-1942 yılları arasında 30 gün çalışıp, 30 gün köyündeki işlerini düzenleyecek şekilde düzenlenmiştir. 1942-1947 yılları arasında yani ikinci mükellefiyet sona erene kadar 45 gün çalışıp, 45 gün sonra köyündeki işleri düzenleme şeklinde uygulanmıştır. 1947 yılında mükellefiyet resmi olarak sona ermiştir. Ancak uygulamada 1960'lı yıllara kadar devam ettiği bilinmektedir.

11 24. Madde: "Yirmi birinci maddede beyan olunan sunufi selasei ameleden ocağın içinden dışarıya arkasiyle kömür ihraç eden mahallince amele tabir olunan güruhu küfeciyandan bir karyede bermucibi defter ne mikdar küfeci bulunuyor ise bunlar iki kısma taksim olunarak tertip oldukları ocağa kısmi evveli gelip on ikişer gün çalıştıktan sonra kısmi ahiri gelerek kısmi evvel kayelerine avdetle umuru beytiyelerine ve ziraatlerine bakacaklardır." 25. Madde; "Yirmi dördüncü maddede beyan olunan güruhi küfeciyandan kısmi ahir vakti nevbetlerinde günü gününe yani kısmi evvel on ikişer günü hitam ettiği anda kısmi ahir ocağın başında hazır bulunmak üzere kayelerinden ol hesap üzere çıkartılıp ocakların imalatı bir an hali bırakılmak muhataradan gayri salim olduğundan kısmi evvel gitmeksizin kısmi ahir ocağa vasıl olacaktır." 26. Madde ise; "Güruhi küfeciyandan kısmi ahir kayelerinden müdür ve muhtarı marifetyle vakt'ü zamaniyle sevk olunarak işin başında bulunmak ve vaktiyle gelmediği muhtarın ademi dikkatinden neş'et etmiş ise muhtarı merkum mes'ul olacak ve amelenin teseyyübünden vaki olmuş ise ol makule amele müddetlerini ikmal ettikten sonra idaresinin isteği mahalde bir veya iki gün ücretleriyle çalıştırılacaklardır." (Karahasan, 1978: 247-248). 12 Madde 32: "Yirmi birinci madde de zikrolunan sunufi selasei ameleden kiracıyandan bir kaza veyahut bir divanda mevcut olan kıracı hayvanatı iki kısma taksim olunarak kısmi evveli ocaklara celb ile on beş kömür keşide ettikten sonra kısmi sanisi gelip kısmi evvel karyelerine avdetle diğer nöbetlerinin vakti gelinceye değin hem hayvanlarını dinlendirecek hem de umumi beytiye ve mezruatına bakacaklardır"(Karahasan, 1978: 248).

Nizamname çalışma yaşamına ilişkin olarak getirdiği yeniliklerin başında vardiyalı çalışma gelmektedir. “Kazmacılar ve öteki işçilerin yirmi dört saatte iki vardiya olarak iş yapacakları” ifadesi yer almaktadır¹³. 28’inci madde de Kazmaciyanların birinci grubu yorgun olmasından dolayı ertesi sabah erkenden, işçilerin dört saat içinde ocaktan çıkarılabilecekleri miktarda kömür hazır etmeleri, ocağı yağlayıp, öteki görevlerini yaptıktan sonra ocaktan çıkmalarını, ancak kazmaciyanın çalışırken yanlarında ocak çavuşu bulunmasının zorunlu olduğunu, yağ ve öteki hususlarda ocağın iyi çalıştırılmasını gözetmelerini, bunlarda bir kusur olması durumunda bundan hem çavuşun hem de kazmaciyanın sorumlu olduğunu, kusur durumunda, gereğine göre çavuş ve kazmaciyanın yarım yevmiye ile çalıştırılacakları hükmün yer verilmiştir¹⁴(Ülkegül, t.y.: 101).

Yine bir sonraki madde de vardiyalı çalışmanın yanı sıra 10 saatlik uzun çalışma saatleri olduğu görülmektedir. “İşçilerin 24 saat içerisinde 10 saat çalışacakları, yaz kış sabah saat on birde başlayarak, dört saat çalışarak, kazmaciyanların akşamdan kazararak hazır ettikleri kömürü ve tozu dışarı çıkaracakları gibi iş bitiminde ocak çavuşuna haber vererek iki saat istirahat edip, yemek yedikten sonra iki saat daha ocağın dışındaki işlerini çavuşun talimatına göre yerine getirmelerinin ardından ikinci nöbete başlayacaklarını ve kazmaciyanların kendilerine özel ikinci nöbet işini tamamıyla yapmalarının ardından işçilerin hazır olan kömürü ve tozu yine dört saat çalışarak dışarı çıkararak, o günlük işini tamamlayacaklarını, onların bundan fazla çalıştırılmayacakları”¹⁵ hü-

13 27. Madde ; “Gerek kazmaciyan ve gerek amale yirmi dört saat zarfında iki nöbet işleyeceklerdir”(Karahasan, 1978: 248).

14 Madde 28: “ Kazmaciyan birinci nöbeti badelgurup olacağından ertesi alessabah amelenin dört saat zarfında çıkarabileceği miktar kömür hafır ederek ocağı bağlayıp vezaifi sairesini badelifa dışarı çıkaracaklardır. Fakat kazmaciyanın esnayı ameliyatta yanlarında ocak çavuşu bulunacağından ve bağ ve hususatı sairei ocağın hüsnü ifasına nezaret edeceğinden şayet bunlarca bir kusur vaki olur ise hem çavuş hem de kazmaciyan icabına göre nısıf yeymive ile çalıştırılacaklardır”(Karahasan, 1978: 248).

15 Madde 29: “Amele yirmi dört saat zarfında müddeti istirahatten maada ancak saat işliyeceğinden bu müddet dahi yirmi birinci madde de zikrolunduğu üzere iki nöbette tekmiil olmağın bunun birinci yaz ve kış alessabah saat on birde bed’ olunarak dört saat çalışmaklık ile kazmaciyanın hafredip hazır etmiş oldukları kömürü ve tozu dışarı çıkaracakları misilli kazmaciyan için çalıştıkları mahalli hazır ve müheyya olduğunu ocak çavuşuna haser verip iki saat istirahat ve taam ettikten sonra iki saat dahi ocağın dışarıca olan işlerini çavuşun irae edeceği vech üzere ifa ederek bunu takriben ikinci nöbet işine mübaşeret edeceklerdir. Şöyle ki bervecchi meşruh kazmaciyan kendilerine mahsus olan ikinci nöbet işini kamilen eda ettikten sonra amale hafır olan kömürü ve tozu yine dört saat çalışarak çıkarıp ol günün işini tekmiil etmiş olacaklarından şu müddeti muharrerenden fazla istihdam ve i’aç olunmayacaklardır”(Karahasan, 1978: 248).

kümleri yer almaktadır(Ülkegül, t.y.: 101). Ancak nizamnamedeki çalışma sürelerine rağmen uygulamada 16 saate varan(Tuncer, 1998: 31) hatta günlük bir buçuk- iki vardiya (18-24 saat) aralıksız (Quataert, 2000) çalışmaların yapıldığı, gün doğumundan gün batımına kadar çalışmaların yapıldığı bilinmektedir.

3.3. Ücret ve İzine Yönelik Hükümler

Nizamnamede ayrıca Müslümanlar için iki dini bayramda, gayri müslimler için ise Paskalya bayramında izin kullanma hakkı verilmiştir. Yine Müslümanlar için Cuma namazına gitme, Hıristiyanlar için ise Pazar günleri ibadetlerini yapıp dönme hakkı verilmiştir.¹⁶ Ancak hafta tatili verilmemiştir. 1924 yılında Hafta Tatili yasası çıkarılmıştır. Bu yasaya göre resmi dairelerde, genel, özel, ticari ve sınai nitelikteki kurumlarda hizmetli ve işçilerin haftada 6 günden fazla çalışmaları yasaklanmıştır. Ancak ücretli-ücretsiz izin gibi bir ayrıma yer verilmemiştir. İzinlerin genel olarak Cuma günü olması hükme bağlanmıştır. Bazı işyerleri ise bundan istisna tutulmuştur. Kanunun 6'ncı maddesinde "*Cuma günleri tatil eden fabrika, maden ocağı ve sair müessesatta bekçilik, kapıcılık etmek veyahut makine ve kazanları temizlemek, işletmek ve maden ocaklarının intikatsız faaliyeti bir mecburiyeti fenniye tahtında bulunan hidamatını devam ettirmek gibi ifası zaruri hizmetlerde Cuma günleri çalıştırılan müstahdem ve ameleye o hafta içinde yirmi dört saatten dün olmamak üzere birer gün mezuniyet verilir*" (Gülmez,1991: 482). Bu madde de madencilik yer almasına rağmen münavebeli çalışmaya devam edilmiş ve hafta tatili hakkının kullanılmasına izin verilmemiştir. 1935 yılında Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Bu kanuna göre Cumhuriyet Bayramı, Zafer Bayramı, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Bahar Bayramı, Şeker Bayramı, Kurban Bayramı, Yılbaşı ve hafta tatili olarak Pazar günü tatil ilan edilmiştir(Gülmez, 1991: 490-491). Ancak bu kanun maddelere rağmen 1960 yılına kadar ücretli hafta tatili uygulamasına geçilememiştir (Tuncer, 1998: 54).

Nizamnameye göre işçilere yapılacak ödemelerin işçilerin ücretlerine mahsuben zorunlu olarak verecekleri eşya ya da gıda malzemelerinde, malzemenin

16 Madde 56: "Madeni mezkurda müstahdem sunufu amelenin küllisi ehli islam ve cüz'isi hıristiyan bulunduğundan bir ocakta bulunan iki üç nefer hıristiyan için eyyamı bazarda tatil olunup ta kırk elli nefer islam amelenin bila ücret tehi kalmaları ve bu sebeble imalata sekte külliyeye cüz olması bir veçhile caiz olamayıp bunun için milleti hıristiyan eyyamı bazarda icrayı ayın ettikten sonra ehli islam dahi evkati hamselerini buldukları mahalde ve salati cüm'ayı en yakın mescitte badeleda yine imalata mübaşeret edeceklerinden maden ocakları haftanın hiçbir gününde bu sebeble tatil olunmayacaktır. Fakat ehli islam için ideyn ve hıristiya için paskalya günlerinde tenezzühleri için müsaade olunacaktır"(Karahsan, 1978: 253).

alış fiyatında zam yapılarak işçiye haksızlık yapılmamasını, haksızlık edildiği anlaşılırsa, fazla fiyatın düşülmesini, fazla göstererek işçinin zarara uğramasına neden olan işverenin vurguncu cezası ile cezalandırılacağı hükmüne yer verilmektedir.¹⁷ Bu maddeye göre ödemelerin para ile değil de eşya ya da gıda malzemeleri ile yapıldığı görülmektedir. Uygulamaya bakıldığında yeterli denetimin olmamasından dolayı işçinin ücretinin 200 kuruş olduğu bir işletmede ekmek fiyatının 50 kuruş olarak gösterildiği ve işçinin zarara uğratıldığı görülmektedir (Çatma,2006:110). Devlet işçi sömürülmesinin önüne geçmeye çalışmıştır ancak yeterli denetim mekanizmasının olmadığı bir dönem için zaten düşük ücretlerle sömürülen işçilerin daha da sömürülmesine neden olmuştur.

1875-1911 yılları arasında işçi ücretlerinin neredeyse hiç değişmediği, işçinin niteliklerine ve yerli/yabancı oluşuna göre farklı ücret biçimlerinin ortaya çıktığı ve ortalama ücretlerin 6-20 kuruş arasında değiştiği görülmektedir (Quataert,2009: 60). Buna rağmen ücretler çoğu zaman piyasa değeri düşük olan mallar ile ödenmiş, işçi ücretlerinden tüketilen ekmeklerin bile parası kesilmiştir (Gökbayrak,2008: 9).¹⁸ Bunun yanı sıra madenler kent merkezinden uzak olduğu için, işçiler ihtiyaçlarını ocak yakınlarına açılan dükkanlardan et(tiril)mişlerdir. Bu dükkanlar çoğu zaman ocağı işleten şirket tarafından açılmış, satışlar yüksek ücretlerle yapıldığı için işçiler borçlandırılmışlardır (Varlık, 1985: 203).

Nizamnamede işçilerin ücretlerine yönelik olarak yapılan bir diğer düzenleme ise işçi alacaklarının diğer alacaklara göre öncelikli olduğuna ilişkin düzenlemedir. Yer alan düzenlemeye göre madenciyanlara devlet tarafından peşinat akçesinin¹⁹ öncelikli olarak işçi ve direk çekenlerin haklarını ödedikten

17 Madde 68: “Madenciyanın kullandıkları amelenin ücretlerine mahsuben lüzumuna mebni alıverecekleri zahair ve eşyayı sairenin fil mübayasına zam ile fukaraya gadetmeyip mutedil fiyatla alıp vermeleri lazımeden olup şayet gadrettikleri tahakkuk eyler ise rayiç fiyatından fazlası reddettirildikten başka gadiri merkum muhtekir cezasına mazhar olacaktır”(Karahasan, 1978: 255).

18 1921 yılında yürürlüğe giren 151 sayılı “Ereğli Havza-i Fahmiye maden ameledinin hukukuna müteallik kanun” 11’inci maddesi ile işçilerin asgari ücretlerinin üçlü bir yapıda (hükümet, işçi ve işveren temsilcilerinden) bir komisyon tarafından belirlenmesi hükmüne yer verilmiştir (Talas, 1992: 83). Böylelikle işçinin hak ettiği ücreti elde etmesi ve sömürünün önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

19 Madde 74’de yer almaktadır. Peşinat akçesi her ay yapılan keşif doğrultusunda madenciyan saptanan kömür miktarının yarısının peşin olarak ödenmesi anlamına gelmektedir.(“Her bir ocağın nezdinde bulunan kömür beher mah yapılacak keşif defterlerinden malum olacağından bu deftere göre madenciyan mevcut kömürlerinin ocakları nezdinden fiyatı mukarrerelerinin nisfi peşinen iane olmak üzere canibi idareden ita olunacaktır”(Karahasan, 1978: 255).

sonra kalanını borçları için kullanabileceği belirtilmiştir.²⁰ Buradan işverenin en önemli borcunun işçiye olduğu, işçinin hakkının korunmaya çalışıldığı görülmektedir.

3.4. Çalışma Hayatına Yönelik Diğer Hükümler

Dilaver Paşa Nizamnamesi ile ilgili olarak düzenlenen bir diğer hüküm ise çalışanlar arasında ve yönetim tarafından din, dil gibi ayrımların yapılmasının önlenmesidir. Nizamnamenin 53'üncü maddesine göre madende çalışan kazmacıyan ve madenciyanların yabancı uyruklu olmaları durumunda devlet hizmetinde çalışmalarından ötürü yabancı olarak görülmeyip, nizamname hükümlerine uygun davranılacağı, ancak hükümlere aykırı bir davranış içinde bulunması halinde üç kez aykırı davranışı durumunda ocağına ve mevcut olan kömürüne el konularak madenden uzaklaştırılacağı hükmüne bağlanmıştır.²¹ Ancak burada görüldüğü gibi sadece kazmacıyan ve madenciyanlar için bu durum geçerli olmuş, küfecıyan ve diğer işçiler için geçerli olmamıştır. Maddede sadece madenciyan ve küfecıyanlara yer verilmesinin nedeni nizamnamenin geçerli olduğu dönemlerde madenciyanların verilen ayrıcalıklar, ellerinde bulundurdukları sermaye, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik kriz ve aldığı borçlar nedeniyle yabancılara verilen mülk edinme ve maden ocağı işletme hakkı etkili olmuştur.

Dilaver Paşa Nizamnamesi'nde çalışma hayatına yönelik getirmiş olduğu diğer bir konu ise madenciyanların işçileri özel işlerinde kullanması yasaklanmıştır. Maddede çalışan kişiler zorunlu olarak çalıştığı için yalnızca çok önemli durumlarda bir ya da iki kişiyi ancak yönetimin bilgisi dahilinde ve

20 Madde 75: "Bendi sabıkta zikrolunan peşin akçesi madenciyan mücerret iane demek olduğundan ve buda amele sütünkeşanın vergi vesaire havayıcı zaruriyeleri tesviyesinin mucibi teshiline müpteni idüğünden madenciyanı merkum alacakları şu peşinat akçesini hiçbir mahalle sarf etmiyerek evvel ve evvel amele ve sütünkeşanın haklarını be tamam eda ve tesviye etikten sonra bakisini düyunu sairesine verebilecektir"(Karahasan, 1978: 255-256).

21 Madde 53: "Madeni mezkurda şimdiye değın müstahdam madenciyan ve kazmacıyandan bazıları tebaai ecnebiyeden mürekkep ise de Devleti Aliyye hizmetinde istihdam olunmaları cihetle bir veçhile ecnebi nazarile bakılmıyarak kaffei muamelatı Devlet Aliyye kavanin ve nizamatina tevfikan rüyet olunup bunlardan her kangisi nizamati seniyyeye muvafakat etmiyecek olur ise işbu nizamname ahkâmının haricinde olarak nihayet üç defa harekatı namakbulede bulunur ise ocağına ve mevcut kömürüne kıymet taktir olunarak idare tarafından bittesviye madenden tard olunacaktır"(Karahasan, 1978: 252).

günlük on kuruş ücret vererek özel işlerinde çalıştırılmasına izin verilmiştir.²² Bu düzenlemeye yer verilmesinin asıl nedeni işçiyi işverenden korumaktan ziyade az olan işgücünü etkin olarak kullanmayı sağlamaktır.

Dilaver Paşa Nizamnamesi'nde çalışma hayatına yönelik bir diğer durum ise eksik istihdamın önüne geçilmek istenmesidir. Nizamnamede maden işleten kişinin fazla gördüğü işçiyi kendiliğinden iade edemeyeceğini, mutlaka yönetime giderek işçi fazlalığının nedenini bildiremeye mecbur olduğunu, eğer fazla gördüğü işçiyi kullanmayarak “hot be hot” geri gönderir veya ocakta çalıştırmadan işsiz olarak bekletirse işçilerin işlerini yapmış gibi ücretlerini ödemeye zorunlu olduğu hükmüne yer verilmiştir.²³ Bir diğer madde de ise “bir ocağın üretimine daha az sayıda işçi yettiği halde bütün işçileri tutarak, bir kısmının boş ve işsiz kalmasına neden olan madencinin, işçilerin boş kaldıkları günlerinin ücretlerini vereceği ve kınanacağı” ifadesine yer verilmiştir.²⁴ Bu madde ile görünmez eksik istihdamın önüne geçilmek istendiği görülmektedir (Ülkegül, t.y.: 108).

Dilaver Paşa Nizamnamesi'nin dikkat çeken yönlerinden birisi madencilik sektörünün işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından en riskli sektör olmasına karşın bu alana ilişkin herhangi doğrudan bir düzenleme yapılmadığı görülmektedir.²⁵ Sektörde meydana gelen iş kazalarının üretimi ciddi derecede etkilediği göz önüne alındığında, sadece işçileri koruma amacı değil, üretimin sürekliliğinin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Nizamname sadece işçilerin önemsiz sayılan hastalık hallerinde tedavi edilmesini, ağır hastalıklarda

22 Madde 82: “Bir madenci ocağında istihdam eylediği amele madeni humayün için hükümet marifetiyle celbolunduğundan kendi umuru zatiyesi için istihdam etmeğe hiçbir veçhile selahiyeti olmıyarak fakat bir iki kimesneyi cent gün kendi umurunda istihdam etmeğe mecburiyeti şedidesi olduğu halde canibi idareye haber vererek yevmiye 10 kuruş ücretle istihdam edebilecektir”(Karahasan, 1978: 257).

23 Madde 67: “ Madenciyandan birisi mürettep olan amelesinden ziyade gördüğü ameleyi kendiliğinden geri iade edemeyip mutlaka canibi idareye gelerek ziyadeliğini ifade etmeğe ve şayet ameleyi merkumeyi istihdam etmiyerek hodsehod geriye göndermeğe veyahut ocakta işsiz bırakmaya mütecasir olur ise yevmiyelerini güya itmamı nevbet etmiş gibi bitemamiha ifa etmeğe mecbur olacaktır”(Karahasan, 1978: 255).

24 Madde 81: “Bir ocağın imaline amelei cüz'ie kifayet ettiği halde külli ameleyi zaptile birazının tehi ve ticaretsiz kalmasına sebep olan madenci tehi durdukları yevmiye ücretlerini verdikten başka madenci merkum muatep tutulacaktır”(Karahasan, 1978: 256).

25 İşçi sağlığı ve iş güvenliğine yönelik doğrudan hükümlere 151 sayılı “Ereğli Havza-i Fahmiye maden ameledinin hukukuna müteallik kanun” da yer verilmiştir(Bknz: Dilik,1985)

ise işçinin evine gönderilmesini öngörmekte ve hastalık iş sözleşmesinin sona erme nedeni olarak görülmektedir (Talas, 1992: 40).²⁶

Gülmez (1991: 288)'de işçilerin önemsiz sayılan hastalık hallerinde tedavi edilmesini, ağır hastalıklarda ise işçinin evine gönderilmesi maddesinin işçi sağlığı ve güvenliği kapsamına alınamayacağını, bu durumun tümünden kaldırılmamış olan zorunlu çalışma yönteminin devamlılığını sağlayıcı bir önlem niteliğinde olduğunu ifade etmiştir. Varlık(1985: 201) ise 30'uncu maddede yer alan hükümleri işçi sağlığına yönelik hükümler olarak değerlendirmektedir.

Nizamnamede işçi sağlığına yönelik olarak dolaylı sayılabilecek düzenlemelerden birisi de devlet tarafından görevlendirilen memurların insan sağlığına tehlike oluşturabilecek koku ya da benzeri durumların önüne geçmesi, bu yerlerin temizlenmesi gerektiği, eğer bu kirliliğe neden olan birileri var ise bu kişilerin bir günden üç güne kadar hapis cezasına çarptırılmaları istenmiştir. Burada amaç o dönemde yaygın olan veba, tüberküloz, bit gibi madenlerde yoğun olarak görülen hastalıkların önüne geçmektir. Bunun yanı sıra maden sahibinin işçilerin kalabilecekleri barınak yapması zorunlu tutulmuştur. Madenciyanın ocakta çalışan işçilerin açıkta kalmamaları için, yönetimin kabul edeceği, oturmaya elverişli ve mükemmel işçi koşullarının yapılarak işçilerin huzur ve rahatlarına dikkat edilip özen göstermesi istenmiştir.²⁷ Bu madde ile

26 Devamında ise işçinin hastalığında bir hile olması durumunda ise çalışma süresinin kalanı kadar işine iadesini, kaçmaya çalışması durumunda ise iki kat süre ile çalıştırılması hükmüne yer verilmiştir. (Madde 30: “ Ameleden birisi mahza karyesine savuşmak efkar ve desisesiyle izhari hastelik yolunda bulunduğu halde hasteganın tedavisi için seyei deva vayeı Hazreti Padişahide madeni mezkurda bir tabip bulunduğundan vizite ettirdikte hastalığı karini sıhhat olup ta cüz’i bir şey ise tabibi mumaileyh marifetiyle tedavi olunması ve ziyadece hasta bulunduğu halde sahibi ocak tarafından rukibiyyün makkare hayvanı tedavi olunarak yanına ödemi mahsus tefrikan hanesine gönderilmesine ve amele merkumun hastalığı hiyle ve hud’a idüğü misillü ve şayet hod be hod firara cür’et eder ise ifadesiyle ibreten lissainin iki kat müddetle istihdam olunacaktır”(Karahasan, 1978: 248-249). 30'uncu maddenin anlamı ve halk dilindeki tabiri şu şekildedir: “Her kim ki çalışamaz duruma gele, eşeğe bindirilip köyüne gönderile...”(Buradaki çalışmaz duruma gelmek; ölmek ya da sakatlanmak anlamına gelmektedir)

27 Madde 11: ”Ocaklarda istihdam olunan amele geceleri açıkta kalmak üzere beytutetleri için her bir ocak başında madenci tarafından kabili sükna mükemmel amele koşulları canibi idarenin kabul edeceği suretle yapılarak amelenin huzur ve rahatlarına dikkat ve itina etmek her ocak sahibinin vazifei zimmetinden addolunacaktır.”(Karahasan, 1978: 245).

işçilerin olumsuz hava koşullarına karşı korumak ve işin sürekliliğinin sağlanması hedef alınmıştır.²⁸

Nizamnamede bir yine bir diğer maddede maden işleten kişinin ocağın direklerine ve tavanına gerekli önem verilmesinden sorumlu olduğunu, masraftan kaçınarak bunlara özen göstermemesi nedeniyle ocağı çöker ve can kaybı ortaya çıkarsa madencinin ceza yasalarına uyularak mahkûm edileceği hükmüne yer verilmiştir.²⁹ Bu maddede işçinin can güvenliğinin korunmasının maden işleten işletmecinin görevi olduğu belirtildiği, kurallara uygun şekilde koruma sağlamaması durumunda cezalandırılacağı hükmü şeklinde yorumlanabilir. Ancak uygulamada yeterli direk olmamasından kaynaklı olarak üretimin zaman zaman durduğu, eksik direk sebebiyle çökmelerin ya da işin durması gibi durumların olduğu görülmektedir. Burada önem verilen işçi sağlığı ve güvenliği değil, çökme ve direk eksikliği nedeniyle üretimin durmasına engel olmaktadır³⁰.

İş kazalarına yönelik bir diğer tutum ise yapılan araştırmalarda iş kazasına yönelik olarak düzenli bir istatistiki bilgiye sahip olunamamasıdır. Yapılan literatür taramasında 1940 yılı öncesine ait dönemde iş kazasına uğrayan işçilerden kayıt alınanlara ait parça parça bilgilere ulaşılabilmektedir. Quataert (2009: 260-261)'dan edinilen verilere göre 1893- 1907 yılları arasında kayda geçen

28 Bu kuralın var olmasına rağmen işçilere yönelik olarak sağlıklı koşullar altında barınak imkanı sağlanamamıştır. 151 sayılı“Ereğli Havza-i Fahmiye maden ameledinin hukukuna müteallik kanunda” tekrar işçilere yönelik olarak konut sorunun çözülmesine, barınak ve hamam yapılmasına yönelik maddelere yer verilmiştir(Madde 1). İşçiler yasal düzenlemelere rağmen yazın açık havada yatmakta, kış aylarında ise damları ve yanları ağaç dalları ve yapraklar ile örtülmüş ilkel ve sağlık açısından elverişsiz koşullarda kalmışlardır (Talas, 1992: 82).

29 Madde 55: “ Bir madencinin yedü imalinde bulunan ocağın sütunları kavi ve muhkem ve tavanını metin ve müsttihakem rapt ile imaline kemali itina ve dikkat etmesi akdemi vezaifinden olduğundan ve şayet bunlara masarifinden içtinaben ademi dikkati münasebetile maazallahü teala ocağı mezkûr çöküp de derununda telefi can vukubulur ise ol halde madenci merkum ceza kanunnamei hümayunu ahkamile mahkum tutulacaktır”(Karahasan, 1978: 253).

30 13 Ağustos 1876 tarihli, Madeni Hümayundan, Çarşamba (Çaycuma) Nahiye Müdürlüğüne yazılan resmi yazıda: “Kilimli madenlerinde madenci Salih Efendi ocağına tertip olunan Günyüzü divanından 3000 adet ve Değirmenüstü divanından 1500 adet maden direği tertip olunmuş ise de, şimdiye kadar Günyüzü’nden (Kayabaşı) 549 ve Değirmenüstü’nden 319 maden direği nakil olmuş, geri kalan 129 miktardan herhangi bir nakliyat yoktur. Adı geçen ocak direksizlikten tatil edilecektir. Diğer ocakların da durumu aynıdır. Gereğinin yapılması” istenir (Zaman, 2004: 35). Bu durum direklerin yetersizliği nedeniyle duran madenlere yönelik bir örnek teşkil etmektedir.

kazalarda 121 kişi ölmüş, 102 kişi ise yaralanmıştır. İşçilerin ölüm sebepleri incelendiğinde en önemli sorunun göçükler olduğu görülmektedir. Ölümünün %41-52'sine göçükler neden olmaktadır. İşçi ölümüne neden olan başka bir faktör ise gaz veya kömür tozu patlamasıdır. Bunun dışında boğulma, taşıma kazaları, yangın, patlama gibi birçok nedenle iş kazalarına uğrayıp hayatlarını kaybetmişlerdir (Quataert,2009: 264-306). Bu duruma ek olarak iş kazasına uğrayan işçilere yönelik düzenli bir resmi kayıt olmamasına rağmen madende çalışan hayvanlara yönelik olarak kayıtlar tutulduğu bilinmektedir. Telef olan hayvanlara yönelik olarak kömürün nakil olacağı iskelenin bozuk olmasından dolayı kiracıyan hayvanlarının telef olması durumunda neden olunan zararın yarısını iskeleyi düzeltmediği için madenciyan, diğer yarısını ise dikkatsiz olduğu için kiracıyanın karşılaması hükmüne yer verilmiştir.³¹

Dilaver Paşa Nizamnamesi uygulamada iken işçilerin iş kazalarına ve çalışma yaşamlarına yönelik olarak düzenlenen ilk metinler arasında yer alan 1869 yılında uygulamaya alınan "Maadin Nizamnamesi" de yayınlanmıştır. Bu nizamname Dilaver Paşa Nizamnamesi'nin eksik yönlerini tamamlamaya yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Bu nizamname ayrıca iş kazasına uğrayan kişilerin mahkeme kararı doğrultusunda tazminat almalarını hükme bağlamıştır (Tuncer, 1998: 32).

Dilaver Paşa Nizamnamesi'nde çalışma yaşamına ilişkin önemli düzenlemelerden biri de işçilerin çalışmaya ait bilgilerinin deftere kayıt edilmesi zorunluluğudur³². Bu maddeye göre her işçinin 12 ya da 15 günlük çalışmasının ardından köyüne dönerken cetvel şeklinde bir defter hazırlanarak madencide bulunan işçinin adı, sanı, hak ettiği günlük ücretleri ve ücretlerin karşına ücrete denk düşen ekmek ve benzerlerinin fiyatı yazılarak ilgili muhtara teslim edilecektir. Bu maddeye göre işçilere ait bilgiler kayıt altına alınması çalışma yaşamına ait ilk yazılı belge olması bakımından önemli bir yere sahiptir. An-

31 Madde 70: Kömürü naklölacak ocağın iskeleye tarikinde tesviyesi lazım gelen mahaller tesviye olunmayıp da kiracıyan hayvanları telef olduğu surette nısıf bahası sahibi hayvanın ademi dikkatinden neş'et edeceğinden diğer nısıf bahası dahi sahibi hayvana ait olacaktır"(Karahasan, 1978: 255).

32 Madde 85: "Amele yevmiyesinden birinin müddeti istihdamı hitamında madencisi tarafından cetvel suretinde bir defter ile tanzim ve tertip olunarak defteri mezburda medenci yedinde bulunan amele defteri mucibinde ameleden herbirinin isim ve şöreti ve mensup olduğu divanı ve müstahak oldukları ücreti yevmiyeleri isimleri hizasında terkin ve ekletmiş oldukları nani aziz vesaire bahası dahi tahrirü iş'ar ile cetveli mezkuru mevkide bulunan amele mukayyidinde götürüp kaydettirdikten sonra divanı mezbur muhtarına teslim etmek üzere amelei merkumeden mutemet birisine ita edecektir. Ve sütunkeşanın ücretleri dahi bu tertip üzere icra olacaktır"(Karahasan ,1978: 257).

cak buradaki esas amaç işçilerin zorunlu çalışmadan kaçmasını önlemek, işçi sayısını tam olarak tespit edebilmektir. Aynı zamanda bu şekilde hem işçilerin işe devamlılığı kontrol altında tutulmaya çalışılmış, hem de işçilere verilecek ücretlerin verilmesi denetim altına alınmaya çalışılmıştır.

Dilaver Paşa Nizamnamesi Divan-ı Hümayun'dan ve padişah onayından geçmemiştir. 1869, 1882,1906 ve 1921 de yasaklama ve sınırlamaların bir bölümü kaldırılmasına rağmen, 1954 yılında 6309 sayılı Maden Kanunu'nun 158/1 maddesiyle tamamen yürürlükten kaldırılmıştır (Zaman, 2004: 32; Ülkegül, t.y.: 63).

SONUÇ

Dilaver Paşa Nizamnamesi kömür üretiminin kontrol ve denetim altına alınmasını sağlamaya çalışmıştır. Aynı zamanda buna ek olarak ağaçların kesim ve dağıtılmasını, çevrenin ve doğanın korunmasını, memurların hak ve görevlerini düzenlemiştir. Gereksiz bina yapılması, ruhsatsız ocak işletilmesi, izinsiz ağaç kesilmesi gibi sorunların önüne geçilmesi için düzenlemeler yapılmıştır. Ancak en önemlisi hem işçinin hem de işverenin hak ve yükümlülüklerini düzenlemiştir. Hukuksal bir metin içinde işçi- işveren hak ve yükümlülüklerine yer vererek ilk kısmi iş kanunu olarak görülebilmektedir.

İşçilerin hak ve görevleri bakımından üç gruba ayrılmış, zorunlu ve münavebeli olarak çalışmaları gerektiği düzenlenmiş, günde 10 saat ile çalışma süresini sınırlamış, dinlenme ve yemek zamanları belirlenmiş, kalacakları barınakların işveren tarafından sağlanması öngörülmüş, çalışmanın içeriği ve detayı belirtilmiş, çalışma için 13- 50 yaş arası denilerek bir alt ve üst konulmuş, işçilerin işsiz kalmasını önlemek için işverenin önceden yönetime bildirmesi zorunluluğu getirilmiş, ücret alacaklarının öncelikli alacak olduğu belirtilmiş, işçilerin özel işlerde kullanılmasının önüne geçilmiş, işçiler arası din ayrımı yasaklanmış, gayri- müslimler için paskalya ve Pazar günü ayınlarına, Müslümanlar için ise iki dini bayramda ve Cuma namazına gitmelerine izin verilerek inanç özgürlüğünü korumaya yönelik adım atılmıştır.

İşverenin hak ve yükümlülükleri açısından ise işçileri zorunlu olarak çalıştırma ve münavebeli sistemi uygulayarak işin ve üretimin devamlılığı sağlanmış, kurallara uymayanlar için cezai yaptırım hakkı verilmiş, işçilere yönelik yükümlülükleri denetim altına alarak işverenler için geniş ve esnek bir çalışma alanı oluşturulmuştur.

İşçilerin haklarını korumaya yönelik olarak bir denetim mekanizması bulunmazken, yükümlülüklerine yönelik mükellefiyet uygulamasına yönelik

olarak köy muhtarlarının merkezde olduğu yazılı metne dayalı bir denetim mekanizması uygulanmıştır. Madenlere yönelik işgücünün seçimi, gönderme süreci ve denetimi muhtara verilmiştir. Gönderilen işçilerle ilgili detaylı bir tertip defteri tutulmuş, işçilerin gerekirse askeri güç kullanarak madenlere götürülmesi sağlanmıştır.

Dilaver Paşa Nizamnamesi işçilerin haklarını korumak yönünden başarısız bir uygulama örneği olmakla beraber, yazılı olarak hukuki bir metinde yer alması açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak nizamnamenin esas çıkarılma amacı açısından bakıldığında esas amacı kömürün üretim miktarının artırılmasıdır. 1865 yılında 61.145 ton olan kömür üretiminin, 1920 yılına gelindiğinde 569.370(Kara, 2013: 247) tona çıkarılması nizamnamenin amaç bakımından başarıya ulaştığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Akdiş, M. (1988), *Dünyada ve Türkiye’de yabancı sermaye yatırımları ve beklentiler*, YASED Yayınları, No:33,İstanbul.

Ayoğlu, F.N. (2006), *Zonguldak Kent tarihi ’05 Bienali, Zonguldak Kültür ve Eğitim Vakfı- Birinci Basım*, Kapitalizmle Eklemlenme Sürecinde Zonguldak Kömür Havzası’nın Tarihsel Gelişimi: 1829-1908.

Çatma, E. (2006), *Zonguldak Taşkömürü Havzası Tarihi(Birinci Kitap1840-1865)*, Sistem Ofset Yayıncılık, Ankara.

Çatma, E. (1998), *Asker İşçiler*, Ceylan Yayıncılık, İstanbul.

Çatma, E.(t.y.), Dilaver Paşa Nizamnamesi ve Bilinmesi Gereken Doğrular, Yayınlanmamış Makale.

Çıladır, S.(1996), *Taş Kömürü Havzasında Devletçilik Dönemi*, Yaman Matbaası.

Dilik, S. (1985), “Atatürk Döneminde Sosyal Politika”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:40, Sayı:1.

Gökbayrak, Ş.(2008), *Cumhuriyet’in Bir Anıt Kurumu Zonguldak – Ereğli Kömür Havzası Amele Birliği’nde Bir Dönem(1921-1946)*, Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı Yayınları, Cumhuriyet’in Anıt Kurumları Dizisi:4, Ankara.

Gülmez, M.(1991), *Türkiye’de Çalışma İlişkileri(1936 öncesi)*, İkinci Basım, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınlar No:236, Ankara.

Kara, M. (2013), "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ereğli Kömür Havzası (1829- 1920)", *History Studies International Journal of History*, ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print) Volume 5 Issue 1, p. 223-250, January 2013.

Karahasan, Ö. (1978), *Türkiye Sendikacılık Hareketi İçinde Zonguldak Maden İşçileri ve Sendikası*, Zonguldak Maden İşçileri Sendikası Matbaası, Ankara.

Kaştan, Y. (2016), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kömür Ocaklarının İşletilmesi (1839-1918)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2.

Kessler, G. (1948), "Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 9, No. 3, Nisan, s. 173-196.

Köse, M. (2010), *Mükellefiyet*, Doğan Kitap, İstanbul.

Köse, M. (2012), *Göl Dağı Zonguldak Madenlerinde İkinci Mükellefiyet*, Doğan Kitap, İstanbul.

Makal, A. (2004), *65. Yılında Koruma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri No.76.

Makal, A. (2006), "Zonguldak ve Türkiye Tarihinin Acı Bir Deneyimi Olarak İş Mükellefiyeti", *Zonguldak Kent Tarihi '05 Baneli Bildiriler Kitabı, Zonguldak Eğitim ve Kültür Vakfı*, Zonguldak.

Makal, A. (2007), *Ameleden İşçiye*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Özdemir, S. (t.y.), "Türkiye'de "Zorunlu Çalışma" Uygulamaları", http://istanbul.dergipark.gov.tr/download/article-file/9550_28.02.2017

Özeken, A.A. (1944), *Ereğli Kömür Havzası Tarihi 1848-1940*, Kenan Matbaası, İstanbul

Savaşkan, B. (1993), *Zonguldak Maden Kömürü Havzası Tarihçesi 1829-1989*, Türkiye Taşkömürü Kurumu, Eğitim Daire Başkanlığı Yayını: 59, Zonguldak.

Sencer, O. (1969), *Türkiye'de İşçi Sınıfı (Doğuşu ve Yapısı)*, Habora Kitabevi, İstanbul.

Quataert, D. (2000), "Zonguldak Maden İşçilerinin Hayatı, 1870-1920: Başlangıç Niteliğinde Bazı Gözlemler", *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı 83.

Quataert, D. (2005), *Zonguldak Kömür Havzasında Köyler ve Madenler, Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı:2.

Talas, C.(1992), *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Tuncer, K.(1998), *Tarihten Günümüze Zonguldak'ta İşçi Sınıfının Durumu, "Kumpanyalar Dönemine Geri Dönüş"*, Göçebe Yayınları, İstanbul.

Ülkekel, C.(t.y.), *Taş Kömürü Havzasında (İşletmelerinde) Bahriye Nezareti Yönetimi (1865-1908) Ve Dilaver Paşa Nizamnamesi*, <http://www.kentvedemiryolu.com/sunular.php> 20.10.2016

Varlık, B.(1985), "Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yüksel, H.(2016), "19. Yüzyıl Osmanlı Devleti Maden Ocakları'nda Çalışma Standartlarının Oluşturulması Girişimleri: Dilaver Paşa Nizamnamesi Örneği", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 30 2016 Sayı: 5

Zaman, E. M.(2004), *Zonguldak Kömür Havzasının İki yüzyılı*, Ankara 2004 TMMÖB. Maden Mühendisleri Odası.